

The Journal of Academic Social Science Studies

International Journal of Social Science
Volume 6 Issue 4, p. 895-911, April 2013

TÜRK DİLİNİN BOŞNAKÇA İLE İLİŞKİLERİ VE ABDULAH ŠKALJIĆ

*RELATIONS BETWEEN TURKISH LANGUAGE AND BOSNIAN LANGUAGES:
ABDULAH ŠKALJIĆ*

Yrd. Doç. Dr. Selçuk KIRBAÇ

Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili ABD

Abstract

Throughout the history and in a wide geographic area Turkish language had come in touch with many different languages. Among those languages, there were Balkan languages, too. The arrival of Turks to the Balkans became in ancient time. The first Turkic invasions to the Balkans were the invasions of the Huns. Then, the arrivals of Bulgars, Avars, Pechenegs, Kuman-Kipcaks followed after. At last, Ottomans came and ruled over this region for the long time. During the Ottoman rule in the Balkans the culture of the Balkan peoples came under the influence of the Turkish culture. This influence is most seen in the language. The settlements of Turks in this region during the Ottoman period, the acceptance of Islam and its culture and traditions brought many new words from Turkish language to the Balkan languages. Turks had also brought new crafts to the region and that meant also new words and influence of the languages. The students who were going to Istanbul for the education and who learned Turkish language, when they came back to their countries continued to use many Turkish words even when they were speaking their mother tongues and in this way they were spreading these Turkish words. This was one of several reasons why today we have so many Turkish words in Balkan languages. Especially during the Ottoman rule many words from Turkish language had passed to Balkan languages. Those words had affected the relations among Balkan languages as well. Many works about on the elements of Turkish language in Balkan

languages has been written and published. Among these published works, in terms of material and in terms of both detection and classification of borrowed words the dictionary of Abdulah Skaljić has a special historical value. This dictionary has been guide for many later works on this topic. It is one of the most important work in the world that has been done in the research of borrowed words relations.

Key Words: Borrowing, Balkan, Turkish, Dictionary

Öz

Türk dili tarih boyunca geniş bir coğrafyada farklı dillerle ilişki içinde olmuştur. Bu ilişkilerin en yoğun yaşandığı diller sıralamasında Balkan dilleri ilk sırayı alır. Eski çağlardan itibaren Türkler Balkanlara gelmişlerdir. Buraya ilk Türk akınları Hunlarla başlamıştır. Ardından gelen Bulgarlar, Avarlar, Peçenekler, Kuman-Kıpçaklarla devam etmiştir Son olarak Osmanlıların Balkan yarımadasına geçmesi ve bu topraklarda hâkimiyet kurması Türk kültürünün Balkan milletlerinin kültürlerini etkilemesine sebep olmuştur. Bu etki en çok dil alanında görülmüştür. Osmanlı döneminde bazı bölgelerin Türklerle iskânı, İslâmiyet'in kabulüyle İslâm kültürünün bu bölgelere yerleşmesi, dinî kelimelerin Türkçeden alınıp kullanılmaya başlanması, Türklerin getirmiş oldukları yeni zanaatlar, bazı öğrencilerin eğitim için İstanbul'a gitmeleri ve Türkçe eğitim görmeleri, kendi memleketlerine dönünce Türkçe kelimeleri kullanmaları ve yaymaları, Balkan dillerine binlerce kelimenin girmesine sebep olmuştur. Bugün Balkanlarda Türk dilinin etkilemediği bir dil yoktur. Osmanlı hâkimiyeti döneminde Balkan dillerine Türk dilinden pek çok kelime geçmiştir. Bu kelimeler Balkan dilleri arasındaki ilişkilere de tesir etmiştir. Balkanlardaki Türk hâkimiyeti Balkan dillerinin ortaklıklarını bir kat daha artırmıştır. Türkçeden bu dillere geçen unsurlar üzerinde birçok eser yayımlanmıştır. Bu eserler içerisinde gerek sahip olduğu malzeme bakımından gerekse ödünç kelimelerle ilgili tespit ve tasnif bakımından Abdulah Škaljić'in sözlüğü tarihî bir değer taşımaktadır. Kendinden sonra yapılan çalışmalara da kılavuzluk eden bu eser, dünyada ödünçleme ilişkileri ile ilgili yapılan en önemli araştırmalardan biridir.

Anahtar Kelimeler: Ödünçleme, Balkan, Türkçe, Sözlük

Giriş

Bir dilin söz varlığı iki yolla oluşur ve zenginleşir: Türetme ve ödünçleme. Bunlardan ilki dilde mevcut kök ve eklerden faydalanarak, örnekleme yolu ile yeni sözler yaratma diye tanımlanır. Dilin söz hazinesini zenginleştiren ikinci yol da ödünçlemedir. Ödünçleme (Borrowing), bir dilin konuşurlarınca bilinmeyen canlı cansız varlık ve nesne adları ile din, bilim, teknik, sanat, askerlik vb. alanlarla ilgili yabancı sözlerin komşu veya kültürel ilişki içinde bulunulan dillerden olduğu gibi alınması veya aktarılmasıdır. Dünyada söz hazinesinde başka dillerden alınmış

yabancı söz bulunmayan dil yoktur. Türü ticarî ve kültürel ilişkiler, savaşlar ve istilâlar sonucu dile yabancı asıllı kelimeler girer ve konuşurlar arasında kullanılarak yaygınlaşır (Tekin, 1983: 384).

Türk dili, çok eski çağlara giden geçmişi ve büyük bir coğrafyada yayılması ile pek çok dille temas içerisinde olmuş, ödünçleme ilişkilerinde hem alıcı hem de verici dil olarak yer almıştır. Türk toplulukları, tarih boyunca ilişki kurdukları değişik halkların dillerinden kelimeler almışlardır. En eski çağlardan itibaren Çince, Tibetçeden, Sanskritçeden, Toharcadan, Yunancadan, İtalyancadan, Fransızcadan, İngilizceden, Arapçadan, Farsçadan, Slâv dillerinden kelimeler Türk diline girmişlerdir. Tabî bu ödünçleme ilişkisinin farklı istikamette Türkçeden diğer dillere olduğu da birçok eserde incelenmiştir. Diğer bir ifadeyle Türk dili borçlu kalmamıştır.

Türk dilinin ödünçleme ilişkilerini inceleyen pek çok çalışma yapılmıştır.¹ Türkoloji çalışmaları içinde önemli bir konu olan ödünçleme ilişkileri Türk dili için en eski çağlardan itibaren söz konusudur. Bu anlamda Türk dilinin en eski dönemlerdeki ödünçleme ilişkilerinden günümüzdeki ödünçleme ilişkilerine kadar bütün bu konular Türkologlar ve diğer bilim adamları tarafından incelenmiştir. Talât Tekin'in 'Türkçedeki En Eski Ödünç Sözcükleri' (*Türk Dili*, Aralık 1983, C.XLVII, S.384, s.526-529) adlı yazısı hem Türkçedeki en eski ödünç kelimelere dikkat çekilmesi bakımından hem de Eski Türkçedeki ödünç bazı kelimeleri ele alması bakımından dikkat çekicidir. Doğan Aksan'ın 'Köktürkçeden Bugüne, Türkçede Ödünçlemeler Üzerine Bir Sözcük İstatistiği Araştırması' (*Türk Dili*, Ekim 1977, C:XXXVI, S: 313, s.344-347), N. Poppe'nin 'Rusça'daki Türkçe Kelimelerle İlgili Çalışmalara Bir Bakış' (*Türk Dünyası Araştırmaları* 24, Haziran 1983, s.132-158), Osman Nedim Tuna'nın 'Osmanlıcada Moğolca Kelimeler' (*Türkiyat Mecmuası XVIII*, İstanbul, 1976, s.281-314), Hasan Eren'in 'Anadolu Ağzlarında Rumca, İslâvca ve Arapça Kelimeler' (*TDAY-Belleten* 1960, s.295-371) adlı yazıları Türk dilinin ödünçleme ilişkilerini göstermesi bakımından anılmaya değer çalışmalardır. Tabî burada Günay Karaağaç'ın 'Türkçe Verintiler Sözlüğü' adlı eserini söylemek gereklidir. 2008 yılında Ankara'da Türk Dil Kurumu Yayınları arasında çıkan bu kitapta, Karaağaç, Türkçeden başka dillere geçmiş kelimeleri bir araya getirmiştir. Büyük bir emek mahsulü olan bu çalışma, ödünçleme ilişkileri konusunda yapılmış önemli araştırmalardan birisi olarak Türkoloji tarihindeki yerini almıştır.

Türkçe ve Balkan Dilleri

Türk dilinin en çok etkilediği, söz hazinesinden pek çok unsurun geçtiği diller sıralanırsa en başta Balkan dilleri gelir. Boşnakça, Sırpça, Hırvatça, Arnavutça, Bulgarca, Romence, Yunanca, Osmanlı dönemindeki Türk hâkimiyeti altında birçok kelime ve unsurları bünyelerine dâhil etmişlerdir.

¹ Burada, yapılan bu çalışmaları sıralamayacağız. Zira bu, müstakil bir çalışma konusudur.

Türk diliyle Balkan dilleri arasındaki ödünçleme ilişkileri Balkan yarımadasının uzak geçmişine gider. Avrupa tarihinde önemli bir yeri olan bu coğrafyada yerleşen milletler, eski çağlardan beri dil ve kültür ilişkisi içinde olmuşlardır. Buraya ilk Türk akınları Hunlarla başlamış, ardından gelen Bulgarlar, Avarlar, Peçenekler, Kuman-Kıpçaklarla devam etmiştir (Kurat, 1992). Bu bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti döneminde Türk dili ile Balkan dilleri arasındaki ilişki en üst seviyede görülmektedir.

On dördüncü yüzyılın sonlarında ve on beşinci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı idaresinde Balkanlara gelen Türkler, yeni bir din, yeni sosyal düzen ve devlet idaresi, yeni kurumlar, yeni bir dil ve kültür getirmişlerdir. Türklerin Balkanlardaki bu egemenlik yılları, Balkan milletlerinin maddî ve manevî hayatlarında önemli izler bırakmışlardır. Yeni kurumlar ve yeni kavramlar yeni kelimeleri de beraberinde getirmiş, böylece en güçlü etki, Balkan milletlerinin dillerine olmuştur. Osmanlı döneminde bazı bölgelerin Türklerle iskânı, İslâmiyet'in kabulüyle İslâm kültürünün bu bölgelere yerleşmesi, dinî kelimelerin Türkçeden alınıp kullanılmaya başlanması, Türklerin getirmiş oldukları yeni zanaatlar, bazı öğrencilerin eğitim için İstanbul'a gitmeleri ve Türkçe eğitim görmeleri, kendi memleketlerine dönünce Türkçe kelimeleri kullanmaları ve yaymaları, Balkan dillerine binlerce kelimenin girmesine sebep olmuştur. Bunlardan başka Osmanlı yönetiminin buradaki milletlerin dilini rahatça kullanmalarına izin vermeleri ve aslâ baskı yapmamaları, Türkçe kelimelerin kolaylıkla benimsenmesini sağlamıştır (Škaljić, 1989: 12-14; Kaleši, 1972: 141).

Camiler, saat kuleleri, medrese, hamam, bezistan, şadırvan, çeşme, su kemerleri, köprü, imarethane ve kervansaraylar gibi kültür eserleri, Balkanlarda, Osmanlı döneminde inşa edilmişti. Şehirler, divanhaneli tahta evleri, dükkânları, zaviyeleri olan bu kültürün özellikleriyle doluydu. Yine Osmanlı döneminde kültür ve bilim alanlarında önemli birçok isim yetişmişti. Yeni kültür böylece yeni bir dili de ortaya çıkarmıştır. (Agović, 2007:183)

Türk dilinden Balkan dillerine geçen kelimeler farklı şekillerde isimlendirilmişlerdir: *Turcizmi*, *Turkizam*, *Turkizm*, *Orientalizm* vb. Balkan dilleri için bu kelimelerle ilgili pek çok çalışma yapılmış, sözlükler, incelemeler yazılmış, çok sayıda makale kaleme alınmıştır. Bu çalışmalar şunu göstermiştir: Balkan dilleri ve milletleri arasındaki yakınlığın artmasında Türkçeden gelen alıntıların büyük rolü vardır.

Türk Dilinden Balkan Dillerine Geçen Kelimelerle İlgili Çalışmalar

Balkan dillerine Türk dilinden geçen kelimelerin incelenmesi konusu XIX. yüzyıldan itibaren araştırılmaya başlanmıştır. Sırpça-Hırvatçaya geçen Türk dili unsurlarına ilk ilgiyi Otto Blau uyandırmıştır: Dr.Otto Blau, '*Bosnich-türkische Sprachdenkmaler*', Leipzig, 1868. F. Miklosich ise ilk defa bu konuyu bilimsel olarak ele almıştır. O, Sırpça-Hırvatçadan başka, diğer Balkan dillerine geçen Türkçe unsurları da işlemiştir: '*Die türkischen Elemente in den südost-und osteuropaischen Sprachen*', 1884, 1885, 1889, 1890. Ünlü Slâvist F. Miklosich, konuyu daha geniş bir çerçevede ele alarak Türkçenin Doğu ve Güney-Doğu Avrupa dilleri üzerine yapmış olduğu etkiyi dikkatle araştırmıştır. Eserinde Peçenek, Kuman gibi Türk kavimlerinden söz ederek Türkçenin

Balkan dillerindeki etkisinin Osmanlılardan çok daha önceki dönemlere indiğini belirtmiştir. F. Miklosich, Viyana Üniversitesi'nde Slâv dilleri profesörü olarak çalışmış ve yayımladığı eserleri kendisinden sonra yapılan çalışmalara kaynaklık etmiştir. Bilim adamı, 1889 yılında Viyana'da yayımladığı *Die Slâvischen, magyarischen und rumunischen Elemente in türkischen Sprachschätze* adlı çalışmasında da Türkçede kullanılan Slâvca, Macarca ve Rumence unsurları ele almıştır. Yine aynı bilim adamı Macarcadaki Slâv unsurlarını inceleyen bir çalışma da yapmıştır: *Die Slâvischen Elemente im Magyarischen*, Viyana, 1871.

1930 yılında Danimarkalı bilim adamı Kristian Sandfeld, Türk-Balkan dil ilişkilerini konu alan *Linguistique balkanique* adlı eserini yayımlar. Bu eserde, Sandfeld, Türkçe, Grekçe, Bulgarca, Sırpça, Arnavutça, Romence arasındaki karşılıklı ilişkileri gözden geçirmiştir. Sandfeld, Türkçe kelimelerin, Balkan dillerine uzun bir zaman diliminde geçtiğini ve Balkan dillerinde var olan alıntılarının bir bölümünün bir dilden bir dile direkt olarak geçmeyerek bir başka Balkan diline geçtiğini vurgulamaktadır. Buna örnek veren Sandfeld, Rumencedeki Türkçe alıntılarının bir bölümünün Bulgarcadan geçtiğini, Arnavutçaya ise Türkçe kelimelerin bir kısmının Sırpça ve Yunanca aracılıyla girdiğini yazmıştır. Kristian Sandfeld'in bu düşünceleri, yeni bir araştırma alanını ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Bu alana daha sonra 'Balkanoloji' denmiştir.

Balkan dillerine geçen Türkçe kelimelerle ilgili olarak yapılan şu çalışmaları da tarih sırasına göre anmak gereklidir: G.Hazai, 'Remarques sur les emprunts turcs des langues sud-slaves', *Slavia Academiae Scientiarum Hungaricae VII (1961)*, s.97-138; Antun Knežević, 'Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben', *Slavisch-Baltisches Seminar der Westfälischen Wilhelms Universität Münster, Vol. III*, Meisenheim am Glan 1962; H.J.Kissling, 'Zu den Turcismen in den südslawischen Sprachen', *Zeitschrift für Balkanologie*, 1964.

Türk dilinden Balkan dillerine geçen kelimelerle ilgili çalışmalar her bir Balkan dili için ayrı ayrı da ortaya konmuştur. Bu çalışmalar, gerek Balkan ülkelerinde buradaki bilim adamları tarafından gerekse Avrupalı Türkologlar tarafından yapılmışlardır.

Norveçli bilim adamı Alf Grannes, Bulgarcadaki Türkçe alıntılar üzerinde durmuştur. Bergen Üniversitesi öğretim üyelerinden olan Grannes, yalnız Bulgar yazı dilindeki değil Bulgar ağızlarında geçen Türkçe unsurları da ele almıştır. Grannes'in Bulgarcadaki Türkçe ödünç kelimeleri içeren çalışmalarından bazıları şunlardır: *Etudes sur les turcismes en bulgare* (Skripter utgitt av Det Norske Videnskaps-Akademi I Oslo, II. Hist.-Filos.Klasse, Ny.Serie. Nr.8. Oslo, 1970). Bilim adamı, *Les turcismes dans le parler bulgare de la ville de Šumen (Bulgarie de l'Est) dans les années 1920* (Acta Orientalia, 1974, s.269-285) adlı yazısında Şumnu ağızında yaşayan Türkçe alıntılarını incelemiştir.

Grannes, ayrıca Güney Slâv ve Arnavut dillerinde Türkçe lar/ler ekinin yeri üzerinde durmuştur. Grannes son olarak Türk ve Bulgar dilleri arasındaki ilişkilere yönelik yazılarını *Bulgaro-Turcica. Articles in English and French concerning Turkish influence on Bulgarian* (Wiesbaden, 1996) adlı kitapta toplamıştır.

Türkçenin Bulgarcaya etkisi hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bu konuda yazılar yayımlayan iki bilim adamının adlarını burada anmak gerekir: Stefan Mladenov ve Emil Boev. Stefan Mladenov'un şu çalışması önemlidir: 'Verojatni i mnimi ostar'ci ot ezik ana Arparu bulgari v novobulgarska reč'. *Godišnik na Sofijskija Universitet. İstoriko-filologičeski fakultet* 17, 1921, s.201-288. Emil Boev'in çalışmaları şunlardır: За предтурското тюркско влияние в българския език-още няколко прабългарски думи (За predturskoto tyurksko vliyanie v bilgarskiya ezik-ošte nyakolko prabilgarski dumi), (Bulgarcada Osmanlı Öncesi Türkçenin Etkileri-Birkaç Protobulgarca Kelime Daha)-*Български език*, 1965, кн. 1, s.3-17; За българско-тюркските езикови връзки (Bulgar-Türk Dil İlişkilerine Dair), *Известия на Института за български език*, 16, 1968, s. 177-188.

Türk dilinden Makedoncaya geçen unsurlar hakkında Olivera Jašar Nasteva'nın çalışmaları dikkat çeker: 'Makedonskite kalki od turskiot jazik', *Makedonski Jazik* 13-14, 1962-3, s.109-172. 2004 yılında Hamdi Hasan'ın Türk Dil Kurultayı'nda sunduğu şu bildiri de bu konuya temas eder: 'Bugünkü Makedonca Sözlükte Türkçe ve Türkçeleşmiş Kelimeler', *V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*, 20-26 Eylül 2004, Ankara, 2004, s.1355-1366.

Rumencedeki, Arnavutçadaki, Yunancadaki Türkçe unsurlar hakkında da çalışmalar yapılmıştır. Rumen dilindeki Türkçe unsurlar hakkında L.Şaineanu'nun önemli bir eseri vardır: '*Înfluenta orientala asupra limbei si culturei românești I-II*', Bükreş, 1910. Yine Rumencedeki Türkçe unsurlarla ilgili Mihail Guboğlu'nun Türkiye'de yayımlanan çalışmalarını hatırlamak gerekir: 'Romen Ulusunun Eski Türk Kavimleriyle İlişkileri', *VIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler, c.II*, Ankara, 1981, s. 751-781; 'Romanya Türkolojisi ve Rumen Dilinde Türk Sözcükleri Hakkında Bazı Araştırmalar', *IX. Türk Dil Kurultayı Bilimsel Bildiriler*, Ankara, 1968; 'Romence-Türkçe İki Dilli Tarih Belgeleri', *Bilimsel Bildiriler 1972*, Ankara, 1975, s. 237-255.

Arnavut araştırmacı Tahir Dizdari, halk ağzındaki Türkçe kelimeleri ve deyimleri derlemiş ve 4000 kelimeyi aşan bu unsurları dikkatle incelemiştir. (Morina, 2004:2129) C.Coukidis, '*Türkçeden Geçme Yunanca Kelimeler Sözlüğü*' adlı eserinde hem Türkçeden Yunancaya hem de Yunancadan Türkçeye geçmiş unsurları ele alır: '*Leksilogion Ellinikon Lekseon Paragomenon ek tis Tourkisis*', Atina, 1960.

Balkan dilleri arasında Türkçeden en çok kelime alan dillerden biri Boşnakçadır. Boşnakçayı konuşan Boşnakların kim olduğu ve Boşnakça-Türkçe ilişkileri hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda vardır.

Boşnaklar ve Boşnakça-Türkçe İlişkileri

Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Balkanlara yerleşen Slâvlar, temelinde dinî tercihlerin rol oynadığı değişik gruplara ayrıldılar. Yerleşim yeri olarak Bosna'yı tercih eden grubun ülkenin kuzey ve kuzeybatısında bulunan kolları, Katolik mezhebini kabul ederek Vatikan'a bağlandı. Bu grup Hırvatlardı. Diğer taraftan ülkenin doğusuna yerleşen kolun tercihi Ortodoks mezhebiydi. Bizans'ın başkenti ve Ortodoks dünyasının dinî merkezi olan İstanbul'a bağlanan bu grup ise Sırlardı. Bosna'daki Slâvlar ise Hristiyanlığı Mani düalizmine benzer şekilde yorumlayan 'Bogomil' mezhebini seçtiler. Bu grubun kurduğu 'Bosna Kilisesi' İslâmiyet'in gelmesine kadar varlığını sürdürdü. Değişik kereler Sırp, Hırvat, Macar ve Bizans krallarının saldırılarına maruz kalan *Bogomil Boşnaklar*, bütün zorlamalara rağmen etraflarındaki mezheplere temayül etmeyerek kendi krallıklarını kurdular. 1360 yılında prensliğe getirilen Tvrtko, 1371'de bağımsız Bosna Krallığı'nı kurdu. Bu krallık, Osmanlı Devleti'nin Bosna'yı fethine kadar varlığını sürdürdü. (Alkan, 1995:13-14)

Bosna'ya karşı ilk Osmanlı hücumları 1392'de Paşa Yiğit Bey tarafından Üsküp'ün alınmasından sonra başladı. Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalan Kral II. Tvrtko'nun tahta çıkışının ardından Bosna Kralları Osmanlılar tarafından haraca bağlandı. Son Bosna Kralı Tomašević, Batı desteğine güvenerek Osmanlılara haraç ödemeyi reddedince Fatih Sultan Mehmed idaresindeki Osmanlı ordusu Bosna'nın fethini 1463 yılında tamamladı. Yeni fethedilen bu bölgede bir sancak kuruldu ve Sancak Beyliği Minnetoğlu Mehmed Bey'e verildi. Bosna'nın Osmanlı idaresine geçmesiyle bu bölgedeki fetihler devam etti. 17. yüzyıl ortalarında Bosna eyaletinin sınırları kuzeyde Drava nehri, güneyde Adriyatik Denizi, doğuda Drina Nehri, güneydoğuda İbre Nehri ve batıda Lika'nın ilerisine kadar uzanıyordu. (DİA, 1992:296).

1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonucu 12.07.1878'de Berlin Kongresi yapıldı. Bunun sonucunda Bosna-Hersek, hukuken Osmanlı Devleti'nde kaldı ancak denetimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakıldı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, 08.10.1908 tarihinde Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını ilân etti. Bu savaşın sonunda mağlûp olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla 12.02.1918 tarihinde I.Yugoslavya kuruldu. Bosna-Hersek Yugoslavya'ya katıldı. I.Yugoslavya 08.07.1941'de tekrar parçalandı. 1945'te II. Yugoslavya kuruldu. Aynı yıl Bosna-Hersek de Yugoslavya Federe Devleti'ne girdi. Günümüzde Bosna-Hersek, eski Yugoslavya'dan ayrılan diğer devletlerle birlikte bağımsız bir devlet olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. (DİA, 1992:296-303)

Boşnakça, Boşnakların dilidir ve Bosna Hersek'te, Sancak'ta (Bugün Sırbistan ve Karadağ sınırları içerisinde kalan bölge) ve diasporada Boşnaklar tarafından konuşulur. Bir Güney Slâv dili olan Boşnakça, beş diyalekten oluşur: 1. Doğu Bosna

diyalekti, 2. Batı Bosna diyalekti, 3. Doğu Hersek diyalekti, 4. Batı Hersek diyalekti, 5. Sancak diyalekti. Boşnak dilinin Osmanlı iktidarından önceki dönemlerine ait eserler vardır. Bunlar 'stecak' (Bogomil dönemindeki mezar taşları)², ortaçağdaki kralların fermanları ve yazışmalarına ait eserlerdir. O döneme ait metinlerde dilin en önemli özelliği daha çok kilise Slavcasına yakın olmasıdır. O dönemde Kiril alfabesi kullanılır ancak Boşnakçanın kendine özgün bir alfabesi de vardır: 'Bosancica'. Lâtin alfabesi, Avusturya-Macaristan zamanında kullanılmaya başlar. Boşnakça yazılan eserlerde Boşnakçanın dil özellikleri en çok 14 ve 15. asırdaki mezar taşlarında, adapte edilmiş Arap alfabesiyle yazılan 'Alhamiyado' edebiyatında ve ortaçağdaki resmî yazışmalarda görülür (Halilović, 1991:21-50)

Boşnakça için hem Lâtin hem de Kiril alfabesi kullanılır. Boşnak dili Eski Yugoslavya'da resmî bir dil değildi. Bu dönemde Sırpça-Hırvatça, Bosna-Hersek'te resmî dildi. Zira iki dünya savaşı arasındaki dönemde Sırpça-Hırvatça veya Hırvatça-Sırpça, Sırpların, Hırvatların, Boşnakların ve Karadağlıların ortak dili olarak kullanılmıştır. Yugoslavya'nın dağılması ve son savaşı (1992-1995) birlikte adını andığımız bölgelerde üç ayrı standart dil ortaya çıktı. Bunlardan birisi de Boşnakça oldu. Boşnakça için yeni gramer kitapları, sözlükler ve imlâ kılavuzu yazıldı. Boşnak dilini Sırpçadan ve Hırvatçadan ayırt eden en önemli özellik, Osmanlı döneminde Türkçe vasıtasıyla Boşnakçaya girmiş olan Arapça, Farsça ve Türkçe kökenli kelimelerdir. Türk dilinden Sırpça, Hırvatça ve Boşnakçaya geçmiş bütün kelimeler için 'Turcizmi' tabiri kullanılır. Bu tabir, ödünçleme yoluyla bu dillere geçen hem Türk dili kökenli hem de Arapça, Farsça, Lâtin ve Grekçe kökenli kelimeler için kullanılır. Son yıllarda Turcizmi kelimesi yerine 'Orientalizm' de kullanılmaktadır (Vajzović, 1999-11-13).

Fatih Sultan Mehmed'in 1463'te Bosna'yı fethini takip eden yıllarda Boşnaklar, kitleler hâlinde Müslüman olmaya başlamışlardı. 16. yüzyılın sonuna kadar Boşnakların yüzde sekseni Müslüman olmuştu. Bu İslâmlaşmada Osmanlı Devleti'nin bölgede tesis ettiği âdil yönetimin etkisi vardı. Osmanlılar yeni bir devlet sistemi, yeni bir din ve yeni kurumları beraberlerinde getirmişlerdi. Boşnakların böylece Osmanlı idaresi altına girmeleriyle yeni kelimeler ve terimler de bu insanların konuştuğu dile girmeye başladılar. Türklerin bu tarihlerden itibaren anılan bölgeye gelmeleriyle Türk dili ile Slâv dilleri arasında böylece bir ilgi ortaya çıkmıştı. Bu dönemden başlayarak Türk dilinden buradaki dillere kelime verilmeye başlandı.

Osmanlıların Boşnakları egemenlikleri altına almasından sonra İstanbul'a din adamı olarak yetiştirilmek üzere pek çok öğrenci gönderildi. Burada yetişen ve eğitim gören insanlar Bosna'ya dönünce medrese, mektep ve dinî okullarda ya da yazdıkları kitaplarda öğrendikleri Türkçe kelimeleri kullandılar. Dinî terminolojinin büyük kısmı Türkçe kelimelerden meydana geldi. Belli bir süre zarfında Boşnaklar ilmiyeden maliyeye askeriye mülkiyeye kadar Osmanlı devletinin çeşitli kademelerinde görev

² Stecak, 58000 tane bulunmaktadır. Onlardan 6000 tanesi figürlerle (en çok insan figürleriyle) süslenmiştir. Bunlar genellikle XIV ve XV. asırdan kalmışlardır. Pek çoğu Hersek bölgesinde bulunur.

almaya başladılar. Türkçe kelimeler günlük hayatta en sık tesadüf olunan kavramlar için kullanılmaya başlandı. Halk şiiri geleneğinde Türkçe kelimeler varlıklarını devam ettirdiler ve halk şiiri toplayıcıları bu kelimelerin orijinal hallerini korudular. Bu durum bu kelimelerin yerleşmesinde önemli bir etken oldu. Bugün Boşnakçada Türk dilinden geçen kelimeler, günlük hayatta sıklıkla kullanılır. Bu kelimelerin zaten Boşnakçada başka karşılıkları yoktur: *čekić* (Çekiç), *česma* (çeşme), *čizma* (çizme), *kutija* (kutu), *limun* (limon), *rakija* (rakı), *pamuk* (pamuk). Bazı kelimelerin ise Boşnakçada başka karşılıkları olmasına rağmen daha çok Türk dilinden alınanları tercih edilir: *čaršaf-plahta* (çarşaf), *čaršija-trg* (çarşı), *jastuk-uzglaolje* (yastık), *jorgan-pokrivač* (yorgan), *peškir-ručnik* (peşkir, havlu) (Halilović, 1991:36). Diğer taraftan hayatın her sahasına yayılmış bulunan Turcizmilerin bir kısmı ya tamamen kullanımdan düşmüş, arkaik kelimeler olarak Boşnakçadaki yerini almış ya da sadece bazı kesimlerin kullandığı kelimeler hâline gelmişlerdir. Bu kelimelere şu örnekleri vermek mümkündür: *sofra*, *leđen* (leğen), *barjak* (bayrak), *mutvok* (mutfak), *pendžer* (pencere), *mušema* (muşamba), *taksirat*, *haber*, *fajda* (fayda).

Abdulah Škaljić ve Sözlüğü

Boşnakçadaki Türkçe unsurları bir araya getiren Abdulah Škaljić'in sözlüğü dünyada ödünçleme ilişkileri konusunda yazılmış en önemli ve ilgi çekici sözlüklerden birisidir: *'Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku'*, Sarajevo, 1966. Bu sözlüğün ilk baskısı 1957 yılında iki cilt olarak yapılmıştır. İlk baskının adı *'Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine'* (Bosna-Hersek Halk Dilinde ve Halk Edebiyatında Türkçe Kelimeler)'dir. Sarajevo Folklor Araştırmaları Enstitüsü'nün himayesi altında yapılan bu baskıda, Türkçeden Boşnakçaya geçmiş 6500 kelime yer almaktadır. Eserin ikinci baskısının adı *'Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku'* (Sırp-Hırvat Dilindeki Türkçe Kelimeler) olarak değiştirilmiştir. Bu baskıda kelime sayısı 8742'ye çıkarılmıştır.

Abdulah Škaljić, 1904 yılında Çelebipazarı'nda (Rogatica) doğmuştur. 1921 yılında Sancak Medresesi'nin birinci devresini bitirmiş, Šeriatska Sudačka Škola'da okumuş, 1926 yılında bu okulu bitirmiştir. 1927'de Priština müftülüğü stajyer sekreterliğine atanmıştır. Djakovica yargıçlığına getirilmiş, 1935'te Üsküp'ten Trebinje'ye, 1941'de Travnik'e atanmıştır. 1944'te Sarajevo Temyiz Mahkemesi yargıçlığına getirilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sarajevo'da Folklor Araştırma Enstitüsü'nde göreve başlamıştır. 1957'de Sarajevo Devlet Müzesi müdür yardımcılığına atanmıştır. Başlangıçta İslâm hukuku alanında çalışan Škaljić, daha sonra Türk diliyle ilgili araştırmalara yönelmiştir. 1966 yılında çıkan *'Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku'* adlı eseri onun Türk dilinin, o zamanki adıyla Sırpça-Hırvatçaya verdiği bütün kelimeleri ele alan en büyük eseridir (Eren, 1998:311) Bu anlamda sözlük, Türk dilinin ödünçleme ilişkilerinde üst katman yani verici dil olduğu bir kesiti incelemesi bakımından fevkalade önemlidir. Diğer taraftan Škaljić'in eseri daha sonra bu konuda yapılan çalışmalara da hem yöntem bakımından hem de malzeme

bakımından örnek olmuştur. Bu çalışmalardan bir tanesi Dr. Hanka Vajzović'e aittir: '*Orijentalizmi u Književnom Djelu*', Sarajevo, 1999. Bu çalışmasında Vajzović, Türkçeden Boşnakçaya geçmiş kelimeleri leksik, fonetik, morfolojik ve semantik bakımlardan incelemiştir. Vajzović, ayrıca kitabının sonuna Türkçeden Boşnakçaya geçen kelimelerin sözlüğünü de ilâve etmiştir. Bu sözlüğün ana malzemesi Škaljić'in eserine dayanmaktadır.

Abdulah Škaljić tarafından yazılan *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*' adlı sözlük üzerine eleştiriler yazılmıştır. Yazılan bu eleştirilerden ilki Hasan Kaleši tarafından '*Die Turzismen im Serbo-kroatischen*', *Ural-Altäische Jahrbücher, Band 30 (1967), Heft 1-2*, s.121-130 adlı çalışmayla yapılmış, bu eleştiride Kaleši, Škaljić'in sözlüğünde kullandığı yöntem ve kelimeler üzerinde durmuştur. Burada yapılan kelime etimolojilerinde yanlışlıklar olduğunu gözlemlemiştir. Bu çalışmanın ardından Milan Adamović, 1969 yılında TDAY-Belleten'de bu eseri tanıtan ve eleştiren bir yazı kaleme almıştır: Milan Adamović, 'Škaljić, Abdulah: Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku *'Svjetlost*', Sarajevo, 622 s.8.', *TDAY-Belleten 1969*, s.289-291. Adamović, bu yazıda, hem Škaljić'in sözlüğünü tanıtmış hem de sözlükte kullanılan yöntem konusunda tespitlerde bulunmuştur. Bu tespitlerden en dikkat çekenini Škaljić'in sözlüğünde kullandığı karşılaştırma yöntemidir. Sözlükte o günkü adıyla Sırpça-Hırvatçadaki her kelime bugünkü Türkiye Türkçesi yazı dilindeki mukabil kelimeyle şekil ve mana bakımından karşılaştırılmıştır. Böyle bir araştırma metodu uygulandığında yabancı kelimelerin doğru ve mükemmel açıklaması verilemez. Zira Sırpça-Hırvatçadaki Türkçe kelimeler edebî dildeki şekillerle değil Batı Rumeli ağızlarındaki şekillerle karşılaştırılmalıdır. Yine Adamović, Škaljić'in Türkçe kelimelerin etimolojisi ile ilgili bazı tespitlerinde de hata yaptığını vurgular (Adamović, 1969:289-292). Petar Skok da *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (Zagreb 1971-1974) adlı sözlüğünde Škaljić'in sözlüğünden faydalanmıştır.

Abdulah Škaljić, '*Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*' adlı eserinde bu dile Türk dili aracılığıyla giren 8742 kelime ve kavram incelemiştir. Škaljić, eserin başına 34 sayfalık bir inceleme bölümü koymuştur. Bu bölümde, Škaljić, Türkçeden kelimelerin nasıl ve hangi şartlar altında geçtiği, Türkçe ödünç kelimeler hakkında yapılan daha önceki çalışmalar ve bunların eleştirisi, sözlüğün hazırlanışında kullanılan yöntem hakkında bilgi verir. Bunun ardından Türkçe ödünç kelimeler hakkında yapılan daha önceki çalışmalara temas eden Škaljić, burada on üç kaynak hakkında bilgi verir ve bu kaynakları farklı cepheleriyle tanıtır ve eleştirir. Bu kaynaklara Vuk Stefanović Karadžić'in sözlüğü ile başlayan yazar, 1818 yılında Viyana'da yayımlanan bu eserden sonra Boşnakçadaki Türkçe unsurlarla ilgili en eski kaynaklardan biri olan Dr.Otto Blau'nun '*Bosnich-türkische Sprachdenkmaler*' (Leipzig, 1868) adlı çalışmasındaki bazı açıklamaları yanlış bulduğunu belirtir. Turcizmi konusundaki diğer bir eser olan Petar Skok'un *Prilozi proučavanju turcizama u srpskohrvatskom jeziku* (Slavia, 1937-38, Prag) adlı çalışmasında Skok'un Turcizmiler hakkında yaptığı tespitlere Abdulah Škaljić bazı eleştiriler getirir. Bu çalışmasında Skok'un malzemeleri Sırpça-Hırvatça konuşan Hıristiyanlardan aldığını söyleyen Škaljić, Türkçeden geçen kelimelerin orijinal

şekillerini görmek için bu kelimeleri Müslümanların nasıl kullandığını bilmenin gerekli olduğunu bilmek gerekli olduğunu, dinî ibarelerin de ancak Müslümanlarda kullanıldığını, bunları Hıristiyan konuşurlardan toplamanın imkânsız olduğunu söyler. Skok'un sözlüğündeki bu hataları böylece sıralamış olur (Škaljić 1989: 19-20).

Eleştirilerini yaptığı Turcizmi kaynaklarında Türkçeden geçmiş kelimelerin kökenleri konusunda hatalar yapıldığını belirten Škaljić'in sıraladığı eserler arasında Bratoljub Klaić'in *Riječnik stranih riječi, izraza i kratica* (Zagreb, 1951) adlı çalışması vardır. Bu eserde 1000 civarında Türkçeden geçen kelimenin ele alındığını ifade eden Škaljić, Türkçe kelimelerin kökenleri konusunda hatalar yapıldığını, bazı Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe kökenli, Türkçe bazı kelimelerin de tam tersi yazıldığını söyler (Škaljić, 1989:21-22). Buradaki bilgiler Abdulah Škaljić'in sözlüğünün yazıldığı zamana kadar yapılmış çalışmaların kronolojik sırasını bize verdiği gibi bu eserler hakkında bilgileri ve Turcizmi konusundaki tespitleri içermesi bakımından fevkalâde önemlidir.

Abdulah Škaljić, sözlüğüne dâhil ettiği kelimeleri inceleme bölümünün 25-26. sayfalarında kelimelerin alındığı alanlara göre gruplandırır. Kelimeleri 38 alana ait olarak tasnif eder. Askerlikten, atçılığa, tıptan avcılığa, ticaretten müziğe kadar saydığı 38 alanda Boşnakçada 8742 Türkçe kelime olduğunu vurgular. Ayrıca pek çok kişi adının da Türkçeden Boşnakçaya geçtiğini bu bölümde örneklerle gösterir. Bunların bazılarının Arapça veya Farsça kökenli olduğunu bazılarının da Türkçe kökenli olduğunu belirtir. Burada örnek verdiği isimlerden Farsça başlığı altında yazdıklarından bazıları şunlardır: *Aguš, Behmen, Deroiš, Husrev, Kahrیمان, Nijaz, Pemba, Rustem, Server, Šahin, Šecer*. Škaljić, Türkçe kökenli kişi adları başlığı altında ise şu isimleri zikreder: *Ajdin, Alajbeg, Arslan, Bajram, Čelebija, Demir, Durak, Duran, Durmiş, Hana, Jašar, Javra, Jilduza, Kaplan, Kurt, Orhan, Sutla*. Bunlardan başka yazar Yunanca, Arapça-Farsça, Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça olarak kaydettiği isimleri sıralar. Burada Arapça-Farsça veya Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça'dan kastettiği farklı kökenli iki kelimenin bir araya geldiği yahut bir kelimeye başka bir dilin ekinin eklenmesiyle orta çıkan isimlerdir. Bunların birkaç örneğini sıralamak gerekir: *Alemdar, Đulesma, Begajeta, Begzada* vb. (Škaljić, 1989: 27).

Boşnakçadaki kişi adları Boşnakların İslâmiyeti kabûlünden itibaren büyük bir değişime uğramış ve özellikle Osmanlı-Türk geleneğine uygun olarak isimler konulmuştur. Hz. Muhammed'in adı ve Allah'ın 99 adının *Abd* şeklinden sonra yer alan şekillerinin kullanılması, İslâm tarihindeki önemli kişilerin adları (*Omer, Osman, Hasan*), Farsçadan gelen adlar (*Firdevsa, Kahrیمان, Nerimana*) hep bu geleneğin devamı mahiyetindedir. Tabii bu isimlerin yanında Boşnakçada kullanılan Slâv kökenli isimler de vardır: *Zlatka, Bisera, Dragija* vb. Ayrıca Boşnakçadaki kişi adlarının en karakteristik özelliklerinden biri kısaltılmış şekillerin olması ve bu şekillerin zaman zaman asıl isim olarak kullanılmasıdır. Mustafa yerine *Mujo*, İbrahim yerine *İbro*, Salih yerine *Salko* vb.

Söylenildiği gibi bu kısa şekillerden bazıları bugün birer kişi adı olarak kullanılmaktadır: *Avdo* (Abdulah), *Hajro* (Hayrudin) vb. Boşnakçada kullanılan kişi adlarıyla ilgili en önemli çalışmayı İsmet Smailović yapmıştır: Muslimanska imena orijentalnog porijekla u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 1977. Bu eserde Smailović, 3000 Müslüman adını fonetik, morfolojik, etimolojik ve semantik olarak incelemiştir. Bu çalışma, 1978 yılında düzenlenen Birinci Millî Türkoloji Kongresi'nde İsmail Kaynak ve İsmet Smailović tarafından tanıtılmıştır: 'Sarajevo Dil ve Edebiyat Enstitüsünün Yeni Çıkarıldığı Müslüman Adlarını İçine Alan Bir Kitap Üzerine', *Birinci Millî Türkoloji Kongresi-Tebliğler*, İstanbul, 1980, s.23-27.

Škaljić, Türkçeden Boşnakçaya giren kelimelerdeki ses değişmelerini de sözlüğünün giriş bölümünde inceler. Öncelikle Türkçeden Boşnakçaya geçen kelimelerdeki bazı ekler temas eder. Bu ekler, daha ilerideki sayfalarda da incelenecek olan -II, -IİK ve -CI ekleridir. Bu eklerdeki ses değişikliklerini anlatan yazar, -II ve -CI eklerinin Boşnakçada -ja (-ya) ekini aldığını söyler. Bu şu anlama gelir. Boşnakçaya geçmiş Türkçe kelimelerdeki bu ekler-lija ve -cija şeklini alırlar: *aşiklija*, *bahtlija*, *avdžija*, *bekčija* vb. (Škaljić, 1989: 27). Bu konuya İsmail Eren de şu çalışmasında temas etmiştir: Güney Slav (Sırp-Hırvat, Bulgar ve Makedon) Dillerinde Kullanılan Türkçe Ekler, XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildirilerden Ayrıbasım, Ankara, 1968. -II, -IİK ve -CI ekleri sadece Türkçeden geçmiş kelimelere değil Slâv kökenli Boşnakça kelimelere de gelirler: *apetitlija* 'iştahlı', *bezobrazluk* 'yüzsüzlük', *siledžija* 'saldırgan'.

Bunların arkasından Boşnakçaya geçen Türkçe kelimelerdeki ses değişmelerine geçen Škaljić, başlıklar hâlinde bu ses değişikliklerini sıralar. Mesela Türkçedeki gevrek kelimesi Boşnakçaya *đevrek* (cevrek) şeklinde geçmiştir. Bahtsız kelimesi *baksuz* şeklinde, vekil kelimesi *većil* şeklinde geçmiştir. Škaljić, bu kelimelerdeki ses değişmelerini başlıklar hâlinde göstererek örnekleriyle açıklamıştır:

Türkçe g	Boşnakça đ
----------	------------

<i>gem</i>	<i>đem</i>
------------	------------

<i>gövde</i>	<i>đovda</i>
--------------	--------------

....

Türkçe k	Boşnakça ć
----------	------------

<i>kefil</i>	<i>ćefil</i>
--------------	--------------

<i>kerpiç</i>	<i>ćerpič</i>
---------------	---------------

...

Türkçe i	Boşnakça u
----------	------------

<i>izin</i>	<i>izun</i>
-------------	-------------

<i>minare</i>	<i>munara</i>
---------------	---------------

...

Türkçe ı	Boşnakça a
<i>hatır</i>	<i>hatar</i>
<i>bakır</i>	<i>bakar</i>

...

Diğer taraftan Türkçeden geçen kelimelerdeki ses olayları da yine Škaljić tarafından örnekleriyle gösterilmiştir. Meselâ metatez başlığı altında Türkçe *bayrak* Boşnakça *barjak*; Türkçe *kuyruk*, Boşnakça *kurjuk* incelenmiştir. (Škaljić, 1989: 39)

Tabii buradaki ses değişiklikleri ve ses olayları Türk edebî dili esas alınarak incelenmiş, Türkçede edebî dilde olan şekillerle karşılaştırılmıştır. Bu noktada Abdulah Škaljić'in adı anılan eserini tanıtan Milan Adamović, Škaljić'i eleştirir ve kullandığı yöntemin doğru olmadığını söyler (Adamović, 1969: 291). Adamović, o dönemdeki adıyla Sırp-Hırvat dilindeki Türkçe kelimelerin pek çoğunun aydınların faaliyetleriyle değil geniş halk kitlelerinin birbirleriyle teması neticesinde gerçekleştiğini, bu şekilde ödünçlendiğini söyler. Bu yüzdendir ki Türkçeden Boşnakçaya geçen kelimelerdeki ses değişiklikleri Boşnakçada değil Türkçede (Rumeli ağızlarında) meydana gelmişler, bu şekilleriyle bu dile girmişlerdir. Meselâ o,ö>u ses değişimini ihtiva eden bütün kelimeler Rumeli ağızlarından alınmışlardır: *čuprija<küpri* (köprü) vb. Diğer taraftan Milan Adamović, az da olsa Türk edebî dilinden Boşnakçaya kelime geçtiğini söyleyerek bunu örneklendirir. Bu kelimelerin ses özellikleri Türk edebî diline uygundur: *eşgal*, *tekrar*, *reisul-ulema*, *tufek*, *vukela* vb. (Adamović, 1969: 291)

Balkan dillerindeki alıntıları inceleyen bilim adamları, Miklosich'ten itibaren sadece Türk yazı dilini göz önünde bulundurmışlardır. Tabii bu alıntıları incelemek için Balkan yarımadasında konuşulan Türk ağızlarını hesaba katmak gerekir. Balkan dillerindeki Türk ödünçlemelerinin fonetizmi ancak yerli Türk ağızlarının özellikleriyle açıklanabilir. Miklosich, eserini yazdığı Balkan yarımadasındaki Türklerin ağızları henüz araştırılmamıştı. Balkan Türk ağızlarının araştırılması işi daha sonra Türkologlar tarafından yapılacak ve bu konu, Balkan ülkelerinde yapılacak Türkoloji çalışmalarının önemli bir konusu hâline gelecektir.

Abdulah Škaljić, sözlüğünde Türkçeden Boşnakçaya geçen Türkçe fiillerin Boşnakçada kendi ekleriyle kullanıldığını gösterir: Türkçe '*anla-*', Boşnakça '*anlaisati*'; Türkçe '*eğlen-*', Boşnakça '*eglenisati*' (Škaljić, 1989: 41). Burada şu bilgiyi hatırlayabiliriz. Fiiller girdiği dilin türetme ilkelerine uymak zorundadır. Fiillerin ödünçlenmesinde fiil kökü veya gövdesi verici dilden anılır. Diğer öge yani mastar eki alıcı dilin sisteminden aktarılır (Filan, 2006: 31). Škaljić'in bu özelliklere göre çeşitlenen fiillere verdiği

örnekler pek fazladır: Türkçe 'benze-', Boşnakça 'benzeisati', Türkçe 'duy-', Boşnakça 'dujisati'; isimlerden türetilen fiil örnekleri şöyledir: Türkçe 'belâ', Boşnakça 'belaisati', Türkçe 'battal', Boşnakça 'bataliti'. Türkçeden Boşnakçaya geçen bu şekilleri teferruatlı olarak inceleyen Kerima Filan, Boşnakçaya geçen kelimelerden fiil türetilmesinin kurallarını vermiş ve bu fiil yapıma şekillerinin madde madde sıralamıştır (Filan, 2006: 29-40).

Bunların ardından içinde 8742 Türkçe kelimenin bulunduğu sözlük bölümü gelir. Bu bölümde Škaljić, Türkçeden Boşnakçaya geçen kelimeleri madde başı olarak yazdıktan sonra kelimenin dilbilgisi kategorilerini yazar. İsim, fiil veya sıfat oldukları belirtilir. Škaljić, kelimelerin kökenini kısaltmalarla gösterir. Meselâ Arapça ise 'ar.' kullanır. Kelimenin kökeni hakkında başka bilgiler de vererek transkripsiyonunu yapar. Tamlamalarda, birleşik kelimelerde, unsurların hangi kökenli olduğunu, Türkçe kelimelerin nereden geldiğini açıklar. Daha sonra kelimelerin anlamlarını verir. Burada birden fazla anlam söz konusu ise bunu belirtir. Türkçe kelimenin Boşnakçada farklı bir anlam kazandığı durumlar söz konusu olduğundan Škaljić, bunun üzerinde de dikkatlice durarak Boşnakçadaki ve Türkçedeki anlamları sıralar. Şayet kelimenin türevleri varsa bunlar da maddenin içinde yer alırlar. Bir maddeyle bunu izah etmek istiyoruz:

Čivija f. (tur.) 1. drveni ili željezni klin; čavao.-'Sa čivije sablju u jagmio', 'Pa Ajkuna do čivije dođe' (M.H.III 196, 511).

2. u pren. smislu: žudnja, merak.-U ob.gov.: 'Ona mu je velika čivija'= ima veliku žudnju za njom.

< tur. çivi 'klinac, çavao, klin' V.čivijati, čiviluk.

Burada madde başı olan čivija (çivi) ilk olarak 'ağaç veya demir çivi' olarak anlamlandırılmış ve bir eserden alıntı yapılarak örneklendirilmiştir. Bu kelimenin ikinci olarak mecazî anlamı verilmiş ve 'arzu, istek' olarak anlamlandırılmış ve yine bir örnek verilmiştir. Maddenin sonunda da kelimenin kökeni belirtilmiş ve türevlerine yer verilmiştir. (Škaljić, 1989: 178) Kelimenin Türkçe kökenli olmadığı durumlarda ise önce Türkçedeki şekli arkasından da hangi dilden Türkçeye geçtiği yazılır ve kökeni belirtilir. Meselâ 'lazum' madde başında kelimenin Türkçedeki 'lâzım' şekli, ardından ise Arapça kökenli olduğu belirtilerek 'lâzım' yazılmıştır (Škaljić, 1989: 432).

Osmanlılar, Grek ve Lâtin asıllı kelimeleri de Balkanlarda kendi unsurları olarak yaymışlardır. Türkçede kullanılan ve Türkçeleşmiş bu kelimeler, Sırpça, Hırvatça ve Boşnakça sözlüklere de Turcizmi olarak girmişlerdir: fenjer (fener), avlija (avlu), efendija (efendi-Boşnakça 'imam'). Abdulah Škaljić'in 'Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku' adlı sözlüğü, böylece hem Türkçeden geçen kelimeleri bir araya getirmesiyle hem de bu kelimeler hakkında verdiği şekil, ses, anlam ve kaynak bilgileriyle Türk dilinin ödünçleme ilişkilerinin araştırılması tarihindeki yerini almıştır.

Sonuç ve Değerlendirme

Türk toplulukları eski çağlardan itibaren Balkan yarımadasına gelmişlerdir. Hunlardan başka Bulgar, Kıpçak ve Oğuz boyları bu topraklarda yüzyıllarca kalmışlardır. Bu dönemlerden başlayarak Türk kültürünün etkisi hissedilmeye başlar. On dördüncü yüzyılın sonları ve on beşinci yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Türklerinin Balkanlara gelmesi ve burada uzun sürecek olan bir hâkimiyet döneminin başlamasıyla bu bölgeye yeni bir din, yeni devlet idaresi, yeni bir sosyal düzen ve yeni kurumları ortaya çıkarır. Böylece bütün bunlar yeni bir hayatı da beraberinde getirmiştir. Balkan milletlerinin maddî ve manevî hayatlarında silinemeyen izler bırakılmıştır. Bu izlerin içinde en kuvvetli hissedilene Balkan milletlerinin dillerindekiler olmuştur. Buradaki dillere binlerce kelime girmiştir. Sırpça, Hırvatça, Boşnakça, Arnavutça, Bulgarca, Makedonca ve Yunancada birçok Türkçe kelime bugün de yaşamaktadır. On dokuzuncu yüzyıldan itibaren gerçekleştirilen bu dilleri yabancı dillerden gelen kelimelerden arındırma çabalarına rağmen, binlerce Türkçe kelime, atasözü ve deyim, ekler bu dillerde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. Bu unsurlar, Balkan dillerinin malı olmuşlardır.

Balkan dilleri arasında Türkçeden en çok kelime alan dillerden biri Boşnakçadır. Fatih Sultan Mehmed'in 1463'te Boşnakların Osmanlı idaresi altına girmeleriyle yeni kelimeler ve terimler de bu insanların konuştuğu dile girmeye başladılar. Bu kelimelerin bir kısmı Boşnakçaya Türk yazı dili aracılığıyla girmiş, büyük bir kısmı ise geniş halk kitlelerinin birbirleriyle ilişkileri sonucunda ödünçlenmiştir. Bu ikinci yoldan giren kelimeler Balkanlardaki Türk ağızlarından alınmış ve onların fonetik şekilleriyle Boşnakçaya girmişlerdir. Bu bakımdan hem diğer Balkan dillerine hem de Boşnakçaya geçen Türkçe kelimeleri değerlendirmek için Balkan yarımadasında konuşulan Türk ağızlarını hesaba katmak gereklidir. Bu ödünç kelimelerde görülen fonetik değişiklikler ancak bu ağızların özellikleri yoluyla izah edilebilirler. Kelimelerin bir kısmının ise aydınların faaliyetleri sonucunda Türk yazı dili aracılığıyla girdiğini söylemiştik. Bu kelimelerin Boşnakçadaki şekillerinin edebî Türkçedeki şekillere uygun olması bu durumu açıklamaktadır. Bu kelimeler daha ziyade idarî, askerî ve dinî alanlara aittir.

Osmanlılar, Balkan dillerine ve Boşnakçaya Arap, Fars, Grek ve Lâtin kökenli kelimeleri Türkçedeki şekilleriyle vermişler, kendi unsurları olarak yaymışlardır. Fener, kiler ve avlu gibi kelimeler Türkçe aracılığıyla bu dillere girmişler ve sözlüklerde Turcizmi olarak nitelendirilmişlerdir. Zaten Balkan dillerine geçen Türkçe kelimeler için kullanılan *Turcizmi*, *Turkizam*, *Turkizm*, *Orientalizm* tabirleri Türkçe kökenli olan ve Türkçe aracılığıyla ödünçlenen bütün kelimeler için kullanılırlar.

Türk dilinden Balkan dillerine geçen kelimeler konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde şüphesiz Abdulah Škaljić'in eseri en önemli

çalışmadır. Boşnakçadaki Türkçe unsurları bir araya getiren 'Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku' adlı bu sözlükte, Türkçe kökenli ve Türkçe aracılığıyla Boşnakçaya (yazıldığı tarih itibarıyla Sırpça-Hırvatça olarak isimlendirilen dile) geçmiş 8742 Türkçe unsur bulunmaktadır. Škaljić'in eserini önemli kılan, her şeyden önce ihtiva ettiği malzemedir. Abdulah Škaljić'in 'Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku' adlı çalışmasında yer alan Türkçe kelimeler, kendisinden sonra Turcizmi ile ilgili yapılan bütün çalışmalarda kullanılmışlardır. Boşnakçada kullanılan Türkçe kelimeleri bir bu ölçüde bir araya getirmiş olan başka bir sözlük olmadığı gibi diğer Balkan dillerindeki Türkçe kelimeleri bir araya getiren böyle başka bir sözlük de yoktur. Eserde kelimeler madde başı olarak sadece anlamlarıyla yer almamışlar, Škaljić, Türkçe kelimelerin kaynaklarını da vermiştir. Bu, 8742 kelime için yapılmıştır. Yine yazar, sözlüğünde, Türkçeden geçen kelimeleri fonetik, morfolojik, semantik olarak da incelemiş, eserinin ilk bölümünü buna ayırmıştır. Bu bölümde yapılan açıklama ve tespitler, Turcizmi konusunda yapılan çalışmalar için de yol gösterici olmuştur. Škaljić, Türkçe kelimelerin incelemesini yaptığı bölümde, bu kelimeleri konularına göre tasnif etmiş, yaptığı tasnif de bu konuda yapılan ilk tasnif denemesi olarak tarihteki yerini almıştır. Bütün bu özellikler, Škaljić'in sözlüğünü önemli kılmaktadır.

Makalede Kullanılan Boşnakça Kelimelerdeki Harflerin Türkçe Fonetik Değeri

ć/Ć	İnce ç
č/Č	Kalın ç
đ/Đ	İnce c
dž/Dž	Kalın c
j/J	y
š/Š	ş
c/C	ts

KAYNAKÇA

- AGOVIĆ, Bajro (2007), *Islamska Zajednica u Crnoj Gori*, Podgorica.
- ALKAN, Necmettin (1995), *Dağılan Yugoslavya Mozaiğinde Bosna*, İstanbul.
- EREN, Hasan (1998), *Türklük Bilimi Sözlüğü*, Ankara.
- FİLAN, Kerima (2006), "Boşnakçada Türkçe Kelimeler-Fiiller Üzerine", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, s.29-40.
- GUBOĞLU, Mihail (1968), 'Romanya Türkolojisi ve Romen Dilinde Türk Sözlere Hakkında Bazı Araştırmalar', *XI. Türk Dil Kurultayı, Bildiriler*, Ankara.

- HASAN, Hamdi (2004), 'Bugünkü Makedonca Sözlükte Türkçe ve Türkçeleşmiş Kelimeler'. *V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I*. Ankara.
- JAHİĆ, Dževad ve diğerleri (2000), *Gramatika Bosanskoga Jezika*, Zenica.
- KALEŠIĆ, Hasan (1972), 'Arnavut Dilinde Kullanılan Osmanlıca-Türkçe Ekler', *Bilimsel Bildiriler*, s.141-151.
- KIRBAÇ, Selçuk (2012), *Türkoloji Tarihi Türkologlar ve Eserleri*, İstanbul.
- KIRBAÇ, Selçuk (2012), 'Balkan Türkoloji Tarihçesi', *Balkan Türkoloji Tarihçesi ve Balkan Türkologları* (Editör: Yrd.Doç.Dr.Selçuk Kırbaç), Ankara, s.33-85.
- KIRBAÇ, Selçuk, Amra Dedeic-Kırbaç (2007), 'Türk Dilinin Balkan Dilerine Etkisi', *Gora Abidesi*, İstanbul, s.47-57.
- KONONOV, A.N. (2006), *Türk Dili Araştırmaları Tarihi* (Rusçadan Çeviren Kenan Koç), İstanbul.
- KURAT, Akdes Nimet (1972), *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara.
- MORİNA, İrfan (2004), 'Balkan Bilim Çevrelerinin Türkçe Kelimelere Karşı Aldıkları Tavrı'. *V.Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*. Ankara.
- RASONYI, Laszlo (1984), *Tuna Köprüleri* (Macarcadan çeviren: Hicran Akın). Ankara.
- ŠKALJIĆ, Abdulah (1989), *Turcizmi u Srpskohrvatskom Jeziku*, Sarajevo.
- TEKİN, Talât (1983), 'Türkçedeki En Eski Ödünç Sözcükler', *Türk Dili*, C:XLVII, S.384, s.526.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 'Bosna Eyaleti Maddesi', 6. Cilt, İstanbul, 1992, s.296-297.
- Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 'Bosna-Hersek Maddesi', 6. Cilt, İstanbul, 1992, s.297-305.
- VAJZOVIĆ, Hanka (1999), *Orijentalizmi u Književnom Djelu-Lingvistička Analiza*-Sarajevo.
- YENİSOY, Hayriye Süleymanoğlu (1998), *Tarih Boyunca Slâv-Türk Dil İlişkileri Türkçede ve Öteki Türk Lehçelerinde Slâv Leksik Unsurları*, Ankara.